

УДК 343.977

Каткова Т.Г.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін ХЕПУ

Особливості призначення та проведення експертиз у кримінальних справах про злочини проти культурної спадщини

Анотація. У статті розглянуто особливості призначення та проведення експертиз у кримінальних справах про злочини, які посягають на культурні цінності та об'єкти нерухомої культурної спадщини України. У зв'язку з закріпленням кримінальної відповідальності у ст.298 КК України за посягання на об'єкти культурної спадщини особливої уваги набуває проведення археологічної експертизи.

Ключові слова: експертизи, злочини проти спадщини, культурна спадщина, культурні цінності.

Анотация. В статье рассмотрены особенности назначения и проведения экспертиз по уголовным делам о преступлениях, которые посягают на культурные ценности и объекты недвижимого культурного наследия Украины. В связи с закреплением уголовной ответственности в ст. 298 УК Украины за посягательства на объекты культурного наследия особенно актуальным является проведение археологической экспертизы.

Ключевые слова: экспертизы, преступления против наследия, культурное наследие, культурные ценности.

Summary. In the article the features of setting and leadthrough of examinations are considered on criminal cases at crimes which trench upon cultural values and objects of immovable cultural legacy of Ukraine. In connection with fixing of criminal responsibility in an item 298 CC of Ukraine for trenching upon the objects of cultural legacy especially actual is a leadthrough of archaeological examination.

Key words: examinations, crimes against heritage, cultural heritage, cultural values.

Особливої актуальності при розслідуванні злочинів проти культурної спадщини набувають організаційні тактичні проблеми підготовки та проведення різних видів експертиз, зокрема, мистецтвознавчої.

Проблемам провадження експертиз культурних цінностей приділяли увагу Н. Кліменко та С. Ципенюк, В.Г. Гончаренко, А. Білецька, В.Т. Маляренко, О.С. Мільчуцька, С.А. Приданов та С.П. Щерба та інші. Але слід відзначити, що поза увагою науковців залишилися питання проведення експертиз проти нерухомої культурної спадщини.

Метою цієї статті є комплексний аналіз особливостей проведення різних видів експертиз у кримінальних справах про злочини проти культурної спадщини.

Розслідування кримінальних справ, де об'єктом посягання є культурні цінності, ускладнюється вибором першочерговості проведення експертиз, тому що сліди на предметі, матеріал, технологія виробу та зберігання предмету можуть розглядатися спеціалістами різних галузей спеціальних знань, а саме дактилоскопії, мистецтвознавства, балістики, гемології, дендрохронології, почеркознавства та інші. Наприклад, при незаконному переміщенні через державний кордон старовинної зброї для визначення кваліфікації злочину слід в першу чергу, вирішити питання, чи є на зброї відбитки пальців рук підозрюваного, чи здатна зброя до пострілів, її балістичні характеристики, та в другу чергу чи має зброя унікальну наукову, історичну, культурну цінність. У разі, якщо у справі вилучені коштовності і незрозуміло, чи має предмет історичну чи культурну цінність, спочатку призначається гемологічне дослідження, що висвітлює, яку експертизу призначати надалі - мистецтвознавчу чи товарознавчу.

Будь-яка із зазначених вище експертиз призначається згідно зі ст.75 КПК України у випадках, коли для вирішення питання щодо історичної чи культурної цінності предмету, який проходить по справі, необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Як відомо, провадження експертизи є слідчою дією і провадження її можливе лише після порушення кримінальної справи. До порушення кримінальної справи попередня оцінка предметів антикваріату, творів мистецтва підтверджується довідками спеціаліста. У процесі розслідування за цим питанням призначається експертиза

тому що довідка спеціаліста не є доказом у кримінальній справі. Найчастіше висновок експерта такий самий, як для довідки, яка надавалася до порушення кримінальної справи. Отже, така недоцільна процедура призводить до нераціонального використання сил та засобів під час розслідування. Рішенням цієї проблеми може бути внесення дослідження мистецтвознавчої експертизи до переліку процесуальних дій, які можуть проводитися до порушення кримінальної справи, а отримані результати дослідження мають використовуватися як докази.

Слід погодитися із думкою С.А. Приданова та С.П. Щерби, які зазначають, що при призначенні мистецтвознавчої експертизи слідчі часто порушують вимоги ст. 196 КПК України щодо проведення експертизи не в експертних установах. Так, на практиці, постановою про призначення експертизи направляється до обласного музею (який не є експертною установою). Таким чином, слідчі порушують положення ч.3 ст.196 КПК України щодо установа особи експерта, якому має бути вручена копія постанови про призначення експертизи, роз'яснені права та обов'язки, а також кримінальна відповідальність за ст.ст.384, 385 КК України. Це призводить до того, що особи, яким доручається експертиза, не розуміють значення і важливості експертних досліджень, повноти відповідальності, що в цілому впливає на результати дослідження [1, с.201-202].

Предметом мистецтвознавчої експертизи стають фактичні дані, які мають значення для визначення культурної, історичної та художньої цінності мистецького твору, матеріальної вартості, відповідності його змісту та ідейного спрямування встановленим нормам суспільної моралі, що здійснюється на основі спеціальних знань у галузях мистецтвознавства, культурології, історії, етики, етнографії та інших наук [2, с.370].

До об'єктів, які досліджуються мистецтвознавчою експертизою, відносяться твори образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура) та декоративно-прикладного мистецтва, що можуть бути вироблені з різних матеріалів та зафіксовані на різних носіях.

Як відомо, мистецтвознавча експертиза відповідно до ст. 196 КПК України проводиться на підставі постанови органу дізнання, слідчого, прокурора або суду. Такі експертизи проводяться спеціа-

лізованими експертними установами – інститутами судових експертиз Міністерства юстиції України, в закладах культури, а також на підприємницьких засадах на підставі ліцензії, особами, які внесені до Реєстру Міністерства юстиції атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур, громадян. Такі експертизи можуть проводитися й окремими громадянами за розовими договорами.

Як свідчить вітчизняна практика, такі експертизи проводяться в основному в регіональних краєзнавчих, історичних та художніх музеях, але при цьому якість експертних висновків низька. Наприклад, експертний висновок №54/04-11 від 15.04.2005 р. директора Харківського художнього музею з кримінальної справи про викрадення ікон “Неопалима купина” “Богоматір з немовлям” та “Христос” не відповідає вимогам КПК України і має приблизний характер.

Державні заклади культури дуже часто відмовляються проводити дослідження тому, що їх співробітники не займаються експертною практикою. Однак, основною проблемою залишається недостатність державних коштів на оплату праці експертів, а також проведення експертизи при відсутності самого предмету (коли експертиза проводиться за матеріалами кримінальної справи (опису свідків, фотографіям, ксерокопіям або за аналогічними до викрадених предметів).

Слід підтримати точку зору Ю.К. Орлова, який вважає, що експертному дослідженню можуть бути піддані і предмети аналогії (замінювачі речових доказів), які мають загальні з речовими доказами родові ознаки і використані замість оригіналу, коли останній не знайдено або не можна бути використати за іншими причинами [3, с.14].

На жаль, у чинному КПК України не передбачено призначення експертиз у зарубіжних експертних установах чи окремим експертам, які не є громадянами України. Культурні цінності – об’єкти мистецтвознавчих експертиз пза деякими причинами можуть знаходитись за межами нашої держави та не можуть бути повернені на Україну. Закон України “Про судову експертизу” хоч і не заперечує можливості проведення мистецтвознавчої експертизи за кордоном, але й не регламентує порядок її проведення. На нашу думку, порядок проведення мистецтвознавчої експертизи має

бути відображений у новому КПУ України. Також у підтвердження положень нового КПК необхідно створити електронний банк даних, який би містив інформацію про вітчизняних та зарубіжних спеціалістів різних галузей мистецтвознавства, що дали згоду співпрацювати з органами розслідування.

Підсумовуючи викладене, варто дійти висновку, що для успішного проведення мистецтвознавчих експертиз з кримінальних справ про злочини, що посягають на культурну спадщину, необхідно створити в Україні банк даних щодо осіб, які мають право на проведення таких експертиз, внести ці дані до Реєстру експертів, створити у науково-дослідних інститутах судових експертиз відповідні відділи; виділити з бюджету кошти на оплату таких експертиз; залучати до проведення експертиз фахівців іноземних держав, коли в Україні такі спеціалісти відсутні.

Типовим порушенням проведення експертиз цієї категорії кримінальних справ є ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого одночасно із постановою про призначення експертизи та її висновком. Такий підхід грубо порушує право підозрюваного, обвинуваченого на захист, не відповідає вимогам ст. 197 КПК України, оскільки позбавляє можливості цих осіб поставити перед експертом необхідні, з їх точки зору, питання, що врешті-решт, може призвести до необхідності призначення додаткової або повторної експертизи.

На наш погляд, право ознайомлення з постановою про призначення експертиз має бути надано й потерпілому. Цим положенням варто доповнити дчинний КПК України.

Слідчі рідко бувають присутніми при провадженні мистецтвознавчої експертизи, хоча така присутність надає низку привілеїв. При цьому слідчий може оперативно отримувати інформацію про протилежні та кінцеві результати дослідження під час експертизи до її закінчення надати експертові за його вимогою необхідні додаткові матеріали, більш детальну інформацію і забезпечити іншу допомогу у проведенні дослідження. Така взаємодія слідчого з експертом забезпечить якісний результат та виключить призначення у подальшому додаткових або повторних експертиз.

До того ж, отримана під час проведення дослідження оперативна інформація може бути використана для проведення невідкладних слідчих дій. Наприклад, при першому огляді експертом

мистецтвознавцем вилученої картини було з'ясовано, що вона зберігалася у приміщенні з підвищеною вологістю, що призвело до часткового руйнування фарби та холсту. На підставі цього слідчий провів повторний обшук у помешканні підозрюваного, відшукав у його домоволодінні замаскований підвал де переховувалися у жахливих умовах ще декілька викрадених картин.

Мистецтвознавча експертиза вирішує три блоки питань: ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні.

Ідентифікаційні питання відносяться до встановлення автора твору, його ідентифікації. Діагностичні питання дають відповідь про встановлення культурної, художньої та історичної цінності твору, його віку та матеріальної вартості. Класифікаційні пов'язані з віднесенням твору чи виробу до конкретного класу.

У проведенні мистецтвознавчої експертизи виділяється два взаємопов'язаних етапи:

техніко – технологічне дослідження матеріальної структури предмету злочинного посягання;

мистецько – художнє дослідження (формально-стилістичний аналіз та історико - мистецтвознавче дослідження).

На першому етапі визначається автентичність предмету (чи є він оригіналом або підробкою (копією). Висновок робиться на підставі результатів аналізу якостей матеріалу та технології виготовлення.

На другому етапі – встановлюється місце і час створення предмету, його функціональне призначення, а також школа, стиль, автор, сюжет та ін..

На етапі техніко-технологічного дослідження матеріальної структури об'єкту можуть призначатися і проводитися:

- дендрологічна експертиза, предметом якої є визначення віку та породи дошок, з яких виготовлені предмети релігійного культу, часу накладання на них живописного прошарку. Ці види експертиз можуть провадитися спеціалістами – реставраторами відповідних установ Міністерства культури, вченими біологами, ботаніками та лісо-техніками вищих навчальних закладів;

- гемологічна експертиза, предметом якої є встановлення природи (назви) дорогоцінних каменів, категорії їх якості, джерела походження (місце народження та місце добування каменю). Для вирішення експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

- яка природа (назва) каменю, представленого на експертизу;
- чи є цей камінь натуральним, синтетичним або імітацією;
- чи є цей камінь дорогоцінним, напівдорогоцінним чи звичайним;
- яка вартість каменю, представленого на дослідження;
- чи є на поверхні каменю сліди металізації чи інші сліди, які вказують на те, що він раніше знаходився у ювелірному виробі, яка технологія його обробки;
- чи є на об'єктах-носіях (предметах релігійного культу) сліди ювелірних каменів;
- чи могли складати єдине ціле частини ювелірного виробу;
- чи мають камені, представлені на дослідження, єдине походження;
- яка ступінь майстерності особи, що обробляла камені.

Такі експертизи проводяться у експертно-криміналістичних підрозділах МВС України, мінералогічними музеями, вченими кафедр мінералогії вищих навчальних закладів, спеціалістами ювелірних заводів, експертами Торгово-промислової палати.

Пробірна експертиза, предметом якої є визначення сплавів, умісту в них дорогоцінних металів, виробника виробу, року і способу виготовлення, автентичності відбитків пробірних клейм.

Пробірна експертиза не визначає вартість, художню, історичну, культурну цінність, предмету, вагу кожного із дорогоцінних металів, якщо їх роз'єднання порушить цілісність предмету.

Пробірна експертиза вирішує наступні питання:

- з якого металу виготовлений представлений на експертизу предмет;
- яка проба металу;
- який відсоток вміщення дорогоцінних металів у предметі;
- яка вага предмету в цілому і дорогоцінного металу окремо;
- яким способом (заводським чи кустарним) виготовлені представлені на експертизу предмети.

За допомогою у проведенні таких експертиз слідчий може звернутися до Департаменту державного регулювання операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та пробірного нагляду Міністерства фінансів України.

Фототехнічна експертиза, предметом якої є ідентифікація представлених експерту предметів релігійного культу, мистецтва

по фотознімками або відеозаписом. Ці експертизи проводяться експертно - криміналістичними підрозділами МВС України та науково-дослідними інститутами судових експертиз.

Балістична експертиза вогнепальної зброї, яка має історичну, культурну та наукову цінність. Предметом цієї експертизи є дослідження здатності вилученої вогнепальної зброї для стрільби. Для розгляду цієї експертизи можна винести наступні питання:

- чи є вилучений предмет вогнепальною зброєю;
- до якого виду вогнепальної зброї відноситься вилучений предмет (пістолет, револьвер, мушкет-рушниця, пістоль, автомат і т.п.);
- чи придатний цей предмет до стрільби;
- якщо предмет несправний, то в чому є його несправність;
- чи має він ознаки приведення його до стану непридатності до пострілів шляхом: 1) свердлення відтулини діаметром не менше 5 мм у казенній частині зброї без ушкоджень написів та тавра; 2) вилучення та спилення бойка;
- заводським або кустарним способом виготовлена ця зброя;
- яка давнина виготовлення вилученого предмету;
- чи міг відбутися постріл з цього зразка зброї без нажимання на спусковий гачок за певних обставин (наприклад, унаслідок падіння зброї на підлогу);
- чи мають вилучені патрони (снаряди) порох та чи придатні вони до стрільби.

Експертиза холодної зброї, яка має історичну, культурну та наукову цінність. Предметом цієї експертизи є дослідження здатності вилученої холодної зброї спричинити колючий, ріжучий, рублячий, подріблювальний або ударний ефект, а також ураження живої цілі за допомогою мускульної сили людини або дії механічного устрою. Для проведення цієї експертизи можна з'ясувати наступні питання:

- чи є вилучений предмет холодною зброєю;
- до якого виду холодної зброї відноситься вилучений предмет (кинжал, кістень, спис, шабля, алебарда тощо);
- яким способом (заводським або саморобним) виготовлений вилучений предмет;
- яка давнина його виготовлення.

Останнім часом трапляються випадки збирання громадянами

не тільки вогнепальної та холодної зброї, яка має історичну та культурну цінність, а й боєприпасів часів Першої та Другої світових війн. Іноді таке збирання або випадкове знаходження «копачами» при пошуковій діяльності в місцях колишніх битв небезпечне для життя та здоров'я людей та може призвести до вибухів. Тому при розслідуванні справ цієї категорії може призначатися вибухово-технічна експертиза, метою якої є такі питання:

- яка конструкція, вид боєприпасів, вилучених у певному місці;

- яким способом (кустарним, заводським) та у який час виготовлені боєприпаси, представлені на експертизу;

- чи є вилучені боєприпаси вибухонебезпечними;

- на якій відстані від вилучених боєприпасів існує загроза для життя та здоров'я людей.

На розгляд вибухово-технічної експертизи можна запропонувати й інші питання, пов'язані з обставинами вибуху, якщо він мав місце при розкопках на полях битв або у місцях зберігання боєприпасів. Ці експертизи проводяться у вибухово-технічних лабораторіях МВС України та науково-дослідних інститутах судових експертиз.

На етапі мистецтвознавсько-художнього дослідження проводяться:

- формально стилістичний аналіз;

- історико - мистецтвознавче дослідження, предметом яких є встановлення справжності досліджуваних витворів та їх авторів.

Мистецтвознавча експертиза з'ясовує наступні запитання:

- яка назва представленого на експертизу предмету (речі) і в чому його культурна, історична або художня цінність;

- де (країна, місто, місцевість) і ким (епоха, сторіччя, рік) виготовлений представлений предмет;

- чи є предмет оригінальним або копією, які ознаки підтверджують це;

- яка техніка і способи використовувалися при виготовленні цього предмету;

- які матеріали використані для виготовлення цього предмета;

- до якої школи відомих авторів належить предмет;

- хто є автором цього твору;

-де, ким і в яких спеціальних реєстрах, списках чи каталогах зареєстровано цей предмет;

-чи є на предметі сліди маркування або знищення нанесеного раніше маркування;

-чи підлягав цей предмет знищенню, руйнуванню, реставрації, яким способом, з використанням яких матеріалів;

-яка вартість даного предмету чи документу з урахуванням його історичної, художньої, наукової та іншої (особливої) цінності;

Такі експертизи проводяться у наукових установах реставрації Міністерства культури України, спеціалістами краєзнавчих та спеціалізованих музеїв.

Як свідчить практика, найбільш переконливими є висновки комплексних досліджень, які базуються на техніко-технологічному та мистецтвознавчому методах дослідження за участю спеціалістів гуманітарних та природознавчих наук (мистецтвознавців, архівістів, музейщиків, фізиків, хіміків, біологів та ін.) [1, с. 192-213].

Якщо посягання пов'язане із руйнуванням або пошкодженням об'єкту нерухомої культурної спадщини (у випадках неправильного проведення реставраційних та будівельних робіт на об'єктах археології або архітектури) та викраденням коштів, виділених на реставрацію культурної пам'ятки, має бути проведена судово-будівельна експертиза, яка розглядає такі запитання:

-наскільки технічно обґрунтовано складена проектно-кошторисна документація та реставраційні (будівельні) роботи на об'єкті культурної спадщини;

-чи виконані будівельні роботи у відповідності до проектно-кошторисної документації;

-який фактичний об'єм виконаних будівельних (реставраційних, монтажних, земляних) робіт;

-правильно чи ні вказаний характер та об'єм виконаних при реставрації культурної пам'ятки робіт в конкретних актах прийняття робіт;

-чи допущені будь-які відхилення при прийманні робіт в експлуатацію і в чому вони знайшли відображення;

-правильно чи ні застосовані в актах прийомі робіт розцінки, визначена сума виконаних робіт та виплаченої заробітної плати;

-які матеріали та у якій кількості витрачені на виконання робіт та чи відповідають фактичні витрати списаній кількості матері-

алів;

-чи доброякісно виконані будівельно-реставраційні роботи об'єкту, якщо ні, то в чому виражається їх недоброякісність;

-чи є ця ситуація (наприклад, обвал даху або стіни) результатом недоброякісно виконаних будівельних робіт;

-чи були умисно створені умови для руйнування об'єкту культурної спадщини природними явищами (дощем, морозом тощо) під час проведення реставраційно-будівельних робіт.

Наприклад, будівельники розкривають дах споруди – історичної пам'ятки і на декілька місяців припиняють реставраційні роботи, під час яких споруда руйнується і вже не підлягає реставрації.

Для вирішення судово-будівельної експертизи можна винести і інші питання у залежності від конкретних обставин справи.

Судово-будівельні експертизи можуть провадитися у науково-дослідних інститутах судових експертиз та спеціалістами в галузі реставраційно-будівельних робіт.

По кримінальних справах про злочини, передбачені ст.298 КК України (незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини) може призначатися також і археологічна експертиза.

Так, з кримінальної справи №70-346 про руйнування кургану, розташованого за 1, 3 км на північний захід від зупиночного пункту «Крымская ветка» Маріупольської міської ради Донецької області була призначена археологічна експертиза, з метою з'ясування наступних питань: 1) чи є курган – тимчасовою обліковою №2001306(5509) історико-культурною цінністю? 2) наскільки курган змінився унаслідок пошкоджень і на яку суму нанесено шкоду державі?

Розрахунок шкоди проводиться із застосуванням «Методики грошової оцінки пам'яток», затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.02 №1447.

Проведеною археологічною експертизою встановлено, що курган №2001306(5509) є об'єктом культурної спадщини, його руйнування сталося унаслідок його розорювання, в результаті цього державі нанесено шкоди на 81641,61 грн.

Для проведення археологічної експертизи слід дослідити такі питання:

- чи були дотримані правила проведення розвідок (розкопок, інших земляних та підводних робіт) на об'єкті культурної спадщини;

- які заборонені технічні пристрої застосовувалися при проведенні незаконних розкопок;

- які конкретно дії призвели до знищення (руйнування або пошкодження) об'єктів культурної спадщини;

- яка шкода спричинена державі через незаконне проведення зазначених робіт.

Такі експертизи можуть доручатися науковим співробітникам відділів охорони культурної спадщини обласних краєзнавчих музеїв. Висновки експертиз цієї категорії кримінальних справ оцінюються слідчим у сукупності з іншими доказами, і вони не мають заздалегідь пріоритетної сили.

Література

1. Приданов С. А., Щерба С. П. Преступления, посягающие на культурные ценности России: квалификация и расследование. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 201-202.

2. Гончаренко В.Г. Експертизи у судовій практиці. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С.370.

3. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам. – М. – 1995. – С. 14.